

Сембаева Жансая Сембайқызының
6D020200- халықаралық қатынастар мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған
«Орталық Азияны біріктіру перспективасында Қазақстан - Өзбекстан
ынтымақтастығы» атты диссертациясына

АҢДАТПА

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Диссертациялық зерттеу жұмысының өзектілігі Қазақстан мен Өзбекстан ынтымақтасығында трансформациялық үдерістердің жүруімен байланысты. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары Қазақстан мен Өзбекстан, сонымен қатар Орталық Азияның басқада елдерінің егемендігін танумен сипатталады. Ұзақ мерзімді тарихи, құрылымдық факторлар контекстінде қаралатын екі елдің одан кейінгі халықаралық ынтымақтастығының үдерістері дамудың жаңа ерекшеліктеріне ие болды. Зерттеуге алынып отырған мемлекеттер Қазақстан және Өзбекстан Орталық Азиядағы неғұрлым экономикалық дамыған және саяси тұрақты болып табылады. Бұл елдердегі саяси элиталардың ауысуы өзара халықаралық іс- қимылдарына әсер етіп, серпін берді. Сонымен қатар, аймақтың консолидациясы және оны одан әрі интеграцияға ұласуы негізінде Орталық Азияның өзге де елдеріне ынтымақтастықты тереңдетудің үлгісі ретінде бола алады. Каспий теңізінен Батыс Қытайға дейін созылып жатқан Орталық Азиядағы посткеңестік бес республикаласы халықаралық өзара іс-қимылдың жаңа нарығына айналды.

Орталық Азияның консолидациясы бұл, ең алдымен қиындықтарды еңсеруге және атқарылуы қажет жаңа іс-қимылдар мен қадамдарды дамытуға бағытталған халықаралық қатынастардың субъектісі ретіндегі мемлекеттер қатысуын талап ететін үдерістер жиынтығы болып табылады. Зерттеу жұмысында консолидация ұғымын мақсатқа жету үшін жеке тұлғаларды, топтарды, ұйымдарды немесе мемлекеттерді нығайту, күшейту мағынасында қарастырамыз. Ол белгілі бір ортақ мақсаттар үшін күресті күшейту және интеграцияға дейінгі аралықтағы бірінші кезең ретінде алып, оған талдау жасалынды. Қаржы жағдайындағы экономикалық байланыстардың дамуы, ислам радикализмінің қатерлері, COVID - 19 пандемиясы, Ауғаныстандағы саяси биліктің ауысу жағдайлары және жалпы жаһандық қауіп- қатерлер мен мәселелердің барлығы халықаралық ынтымақтастықтың дәстүрлі спектрі бойынша үйлесімді және бірегей өзара іс - қимылдарын атқара алмаған Орталық Азиялық мемлекеттер үшін жаңа сын- тегурін болып табылады. Қазақстан мен Өзбекстанның оң нәтижелі және тиімді ынтымақтастығы Орталық Азия мемлекеттерінің әлеуметтік - экономикалық дамуының үдерістеріне серпін беруде негізгі рөл атқаруға тиісті. Өз кезегінде бұл

Орталық Азиялық мемлекеттерде консолидация үдерістерінің болуын шынайы ете алады.

Зерттеу жұмысының мақсаты. Диссертация жұмысының мақсаты – Қазақстан мен Өзбекстанның ынтымақтастығы аясында Орталық Азияның консолидациясының жолдарын ғылыми негіздеп, кешенді зерттеу.

Осы мақсатқа жету барысында төмендегідей **міндеттер** алға қойылды:

- жалпы Орталық Азия аумағының, атап айтқанда Қазақстан мен Өзбекстанды зерттеудің теориялық - әдіснамалық тәсілдерін анықтау;
- Орталық Азияның ынтымақтастығы мен өзіндік бірігу алғышарттарына шетел сарапшыларының баға беруіне талдау;
- екі мемлекеттің аумақтық және халықаралық ұйымдар мен бірлестіктерде қатысуының тиімділігін анықтау;
- Қазақстан - Өзбекстан ынтымақтастығының Орталық Азиялық аймақтың консолидациясының үлгісі ретінде экономикалық дамуының динамикасын зерттеу;
- Қазақстан мен Өзбекстанның табысты консолидациясының факторы ретінде ұлттық қауіпсіздікпен қамтамасыз етудің маңыздылығын ашу және зерделеу;
- Практикалық тәжірибені көпәспектiлік талдау негізінде Орталық Азиядағы консолидациялық үдерістеріне сипаттама беру (сауалнама нәтижелері);
- Қазақстан мен Өзбекстан ынтымақтастығы контекстінде Орталық Азияның консолидациясының алғышарттары негізінде моделін әзірлеу.

Ғылыми зерттеу жұмысының деректік негізі.

Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы Ресми құжаттар мен келісімдер.

Мемлекет басшыларының, министрліктер мен ведомстволар өкілдерінің сөйлеген сөздері, мәлімдемелері, сұхбаттары.

Тұжырымдамалық сипаттағы жұмыстар.

Қаралатын тақырып бойынша докторлық және кандидаттық диссертациялар.

Қазақстанның, Өзбекстанның және жалпы Орталық Азияның нақты проблемасына арналған жұмыстар.

Мерзімді басылым шығарылымдары.

Орталық Азия тақырыбымен айналысатын мекемелер мен ұйымдардың ғылыми-білім беру сайттары.

Зерттеу әдістері.

Әртүрлі дереккөздерден жиналған мәліметтерді талдауда жалпы логикалық және салыстырмалы әдістер қолданылды. Жалпылама әдісі ортақ қасиеттер мен белгілерді анықтауда қолданылса, эмпирикалық және талдау әдістері зерттелініп отырған тақырыптың маңызды параметрлерін сипаттауда қолданылды. Жаңа геосаяси жағдайдағы Орталық Азияның ішкі саяси басымдықтарының даму динамикасына назар аударуға жүйелілік тәсілі мүмкіндік береді. Зерттелініп отырған нысанға ғылыми талдау жүргізуге болады. Сонымен қатар, Қазақстан мен Өзбекстанның өзара екі жақты

ынтымақтастығын Орталық Азиялық мемлекеттердің тұтас құбылысы ретінде анықтауға жол ашады. Ғылыми зерттеу жұмысында Қазақстан мен Өзбекстан Республикаларының территорияларында респонденттерден сауалнама алу әдісі қолданылды. Сауалнама жұмыстарында ақпарат жинақталып және оны жүйелеп, оған жан- жақты талдау жүргізілді. Бұл Қазақстан мен Өзбекстанның екі жақты қарым- қатынасына басым бағыттарын анықтап қана емес, оны қайта қарастыруға, өзгеру тенденцияларының болу үдерістерін анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

- Қазақстан мен Өзбекстан елдерінің халықаралық ынтымақтастығы контекстінде және Орталық Азияны зерттеудің теориялық- әдіснамалық тәсілдері анықталды;
- Орталық Азияны зерттеудің әдістері мен әдіснамасына талдау негізінде шетел зерттеушілерінің аймақтың консолидациясына бағасы берілді;
- Қазақстан мен Өзбекстанның халықаралық, аймақтық ұйымдарда қатысуының тиімділігі зерттелінді;
- Орталық Азиялық консолидацияның үлгісі ретінде Қазақстан мен Өзбекстанның халықаралық ынтымақтастығы мен экономикалық дамуының маңызы анықталып, негізделді;
- Сәтті өзара халықаралық қарым-қатынас факторы ретінде Қазақстан мен Өзбекстанның ұлттық қауіпсіздікпен қамтамасыз етудің маңыздылығы анықталды;
- Жүргізілген көпәспектiлi сауалнаманың негiзiнде Орталық Азиялық консолидациялық үдерiстерге сипаттама берiлдi;
- Қазақстан Өзбекстан ынтымақтастығы контекстінде Орталық Азиялық консолидацияның 10 элементтен тұратын теориялық моделі жасалынды;
- Ғылыми зерттеулердің жаңа бағыттары мен тақырыптары пайда болу потенциалы анықталды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ғылыми тұжырымдар:

1. Орталық Азияны зерттеуде жұмыста қолданылған дәстүрлі теориялар, әдістер және тұжырымдамалар, мәселен: әлемдік жүйелілік, реализм мен саяси элита, бақылау және осымен қатар жаңа теориялар (реляциялық байланыс, мемлекеттің икемділігі) Қазақстан мен Өзбекстанның мемлекетаралық стратегияларына талдау жүргізуге ықпалын тигізді. Қазіргі кезеңде бұл мемлекеттер өзара ынтымақтастықтарын тереңдетіп қана қоймай, Орталық Азияның қалған елдеріне үлгі боларлық үдеріс ретінде көрсетілуде. Қазақ - өзбек ынтымақтастығы толықтай Орталық Азияның динамикалық дамуында маңызды кілт рөлді атқаруға тиісті. «Консолидация» ұғымы Орталық Азия елдерінің аймақтық интеграцияға деген бірінші қадам ретінде қарастырылады.

2. Шетелдік аналитика Орталық Азия елдерінің бір- бірін толықтырушы халықаралық ынтымақтастық негізіндегі шешімін таппаған мәселелер кешенін қамтиды. Қазақстан мен Өзбекстанның халықаралық ынтымақтастығын, Орталық Азияның интеграция мәселелерін зерттеуде өзіндік әдіснама жасаған. Олар Орталық Азия мемлекеттерінде болып жатқан

өзгерістердің логикасын жақсы түсінуге мүмкіндік беретін даулы және аз зерттелген мәселелерде белгілі бір белсенділік пен көрегендікті көрсетеді.

3. Қазақстан мен Өзбекстан Республикалары өздерінің ынтымақтастық қызметінде ЕурАзЭҚ, ШЫҰ, ҰҚШҰ сияқты халықаралық ұйымдарына мүше болып табылады. Ескере кететіні кейбіреуінде Өзбекстан толыққанды мүше емес. ЕурАзЭҚ пен ШЫҰ-ң дамулары Орталық Азиялық елдердің геэкономикалық мүдделеріне қарай дами алуы мүмкін. Бір жағынан алып қарағанда ШЫҰ мен ЕурАзЭҚ ұйымдарының болуы Орталық Азия елдерінің консолидация арқылы өзіндік жеке аймақтық көп жақты ынтымақтастықтың жүруіне әсер етіп, одан әрі аймақтық деңгейде ұйымдармен өзара қарым-қатынастарын жүргізуіне әкелу мүмкіншіліктері бар.

4. Қазақстан мен Өзбекстанның экономикалық өзара іс- әрекеттері динамикасына талдау жүргізе отырып, қайта индустрияландыруды дұрыс жүргізу есебімен қатар, басымдықты және барлық күшті экономикалық даму үдерістеріне аса мән беру арқылы тұрақты даму мен қауіпсіздікпен қамтамасыз етуге қол жеткізуге болады. Орталық Азия елдерін зерттеуде бақыланып отырған ортақ мәселелер жиынтығы керісінше табысты ынтымақтастық пен өзара іс-қимылдың бастама нүктесіне айналуға тиісті. Орталық Азияның консолидациясына әсер етуші факторларға: аймақтың елдерінің реляциялық жақындығы, ортақ тарихи – мәдени өткені мен бірегей табиғи орта, бірін- бірі толықтырушы экономикалық және өндірістік салалардың барлығы есептеледі.

5. Қазақстан мен Өзбекстан өз аумақтарында қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін өзіндік механизм мен стратегияларын әзірлеуде. Сонымен қатар, Ауғанстандағы таліптердің билікке келуі бүкіл Орталық Азия үшін, әсіресе Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан үшін жаңа қауіп-қатерлер мен қауіп-қатерлер тудырады.

6. Жүргізілген сауалнаманың негізінде Қазақстан және Өзбекстан қоғамындағы Орталық Азиялық консолидация туралы жалпылама түрде пікірлерін білуге әрекет жасалынды. Орталық Азиялық аймақта маңызды рөл атқарушы Қазақстандық және Өзбекстандық қоғамның бір басым бағытты таңдауы, оны түсінуі мен қабылдауы өзара қарым- қатынаста оң үлгі ретінде қабылданып, табысты және сәтті ынтымақтастықтың кілті ретінде қарастырылады. Аймақтың халқы әлі де Орталық Азияны бірегей аймақ ретінде қабылдауға дайын емес. Бірақ, Орталық Азиялық мемлекеттердің консолидациясы аймақтық интеграцияның алғашқы сатысы ретінде жаңа элементтердің пайда болуына, жаңа сценарий құруға біршама мүмкіндіктер туғызады. Қазіргі әлемнің геосаяси және геэкономикалық императивтерінің теріс өзгерістерін азайтуға алып келеді.

7. Қазақстан мен Өзбекстанның халықаралық ынтымақтастығы негізінде Орталық Азияның консолидациясының теориялық моделін жасап шығару мүмкіндігі пайда болды. Ол көлденеңінен және тігінен құрылған сызбалар 10 элементтен тұрады. Тігінен көрсетілген ось бойынша басқару моделі мен шешім шығару моделінен тұратын институционалдық құрылымнан тұрады. Ал, көлденеңінен саяси, экономикалық және әлеуметтік- мәдени даму

Орталық Азияның консолидациясының кристалдануына және ол өз ретінде аймақтың эффективті интеграциясына әкеледі.

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығын негіздеу.

Қазақстан мен Өзбекстанның ынтымақтастығын зерттеудің жаңа реляциалық жақындық пен мемлекеттің икемділігі әдістері егемендік және саяси тәуелсіздік қағидаттарына адал екендігін анықтауға мүмкіндік берді, бұл өз тарапынан Орталық Азия мемлекеттерінің ынтымақтастығын күшейту мен нығайтудың белгісі болып табылады.

Қазақстан мен Өзбекстанның халықаралық, аймақтық ұйымдарда мүшелік етуін зерттеудің тиімділігі екі жақты: біріктіруші және кедергі келтіруші факторларға ие екендігін көрсетті. Көпәспектiлi сауалнама жүргізу негізінде Орталық Азиялық консолидациялық үдерістерге сипаттама беріліп, талдау жүргізілді. Қазақстан мен Өзбекстанда, жалпы Орталық Азияда ұлттық қауіпсіздікпен қамтамасыз ету мәселелері тиімді консолидациялық үдерістердің шарты ретінде жүретіндігі, ол өз кезегінде Орталық Азияның интеграциясына әсер ететіндігі көрсетілді. Зерттеу жұмысы аясында жасалынған Қазақстан мен Өзбекстанның ынтымақтастығы контекстіндегі Орталық Азияның консолидациясының теориялық моделі аймақтың осы мақсатқа жету барысында қолдануға болатын кешенді құралдары мен механизмдерін құрайды.

Ғылыми зерттеу жұмысы «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарына», «Қазақстан- 2050» стратегиясы, «Қазақстан Республикасының 2021-2025 ж. ұлттық қауіпсіздік стратегиясы», «ҚР 2020-2030 ж. сыртқы саясаты тұжырымдамасы», ҚР Президенті Қ, Тоқаевтің халқына «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты жолдауы секілді ғылымның даму бағыттарына және мемлекеттік бағдарламаларға сәйкес (1.09.2021).

Диссертациялық зерттеудің нәтижелері, Қазақстан мен Өзбекстанның ынтымақтастығы тұрғысында, Орталық Азияның консолидация моделін қоса алғанда, мемлекеттік органдарда, ғылыми-зерттеу орталықтарында, халықаралық өңірлік ұйымдарда, дипломатиялық ведомстволарда пайдаланылуы мүмкін. Жұмыстың практикалық маңызы бакалавриат – магистратура – докторантура даярлығының барлық деңгейлеріндегі "Халықаралық қатынастар", "Аймақтану", "Саясаттану", "Әлеуметтану" білім беру бағдарламалары бойынша жоғары оқу орындарында пайдалануға болады.

Диссертация жұмысының негізгі мазмұны ғылыми- практикалық конференцияларда жарияланды. Ғылыми зерттеу жұмысы бойынша 6 мақала, оның 3- Қазақстан Республикасының Білім және Ғылым Министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған басылымдарда, Scopus мәліметтер базасына кіретін -1, халықаралық конференциялар материалдарында -2 мақала жарияланды. Мақалалармен жұмыс барысында әдіснаманы анықтау, ақпаратты жинақтау және талдау, өңдеу кезеңдерінен тұрды.

Зерттеудің құрылымы мен көлемі. Диссертация құрылымы зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сай кіріспеден, үш тарау, тоғыз бөлімшеден, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.